דיא אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטהעק

לעבענסבעשרייבונגען פון בעריהמטע מעננער.

ר׳ ישראל בעל שם טוב

דער גרינדער פון חסידיזמוס.

זיין לעבען, טהעטיגקייט און פילאָזאָפיע.

פון

א. פרומקין.

Copyright by the International Library Publishing Company 1903.

דיא אינטערנאציאנאלע ביבליאטהעק פאבלישינג קאמפאני,
23 דואיין סט., ניו יארק.

ערשטער קאפּיטעל.

זיין געבורט און זיין יוגענד.

קוועלען און לעגענדען וועגען זיין געבורט. — זיינע עלטערן. — ער ווערט א יתום. — אין חדר. — דיא פּאַרצייטיגע מלמדים און דער „בעהעלפער". — זיין אַנטלויפען אין וואַלד. — זיין ליעבע צו דער נאַטור און צו מוזיק. — ער ווערט אַ „בעהעלפער", דער נאָך א שמש פון שוהל.

אַם ענדע פון זיעבעצעהנטען יאהרהונדערט זיינען דיא אידען אין פּוילען געשטאַנען אויף אַ טרויעריגער שטופע פון קולטור. דיא בלוטיגע טעג פון דיא יאָהרען 1648—55, וועלכע זיינען בעקאַנט אין דער אידישער געשיכטע אונטער דעם נאמען „גזרות ת״ח", האָבען געלאָזט א טיעפען איינדרוק אויף דעם גייסטיגען צושטאַנד פון דיא דאַמאָלסדיגע אידען. דיא ווילדע קאָזאַקען האָבען פערטרונקען דאס גאַנצע לאַנד מיט אידיש בלוט; דיא ישיבות זיינען פערניכטעט געוואָרען. אויף אַ צייט לאַנג האט דאָרט אויפגעבליהט דיא ק ב ל ה, דיא תורה פון דיא אידישע מיסטיקער. דיא בעוועגונג פון „שבתי צבי" האָט זיך פערשפּרייט איבער דער לייִנג און דער ברייט פון פּוילען. זיא האט זיך אזוי טיעף איינגעגעסען אין דיא ביינער פון דיא דאָרטיגע אידען, אז זאָגאַר דאַן, ווען דער „פאַלשער משיח" איז שוין געווען טויט, האבען זיי איהם ניט אויפגעגעבען אין גאַנצען. פון דיעזער

משיח־בעוועגונג איז אין פוילען געבאָרען געוואָרען דיא סעקטע „חסידים״, וועלכע האט געוואָלט אראָבברייננגען דיא גאולה דורך תעניתים און דורך פערשיעדענע קערפערליכע פייניגונגען, און אן דער שפיצע פון וועלכער עס זיינען געשטאַנען דיא צוויי בעריהמטע קאַבאַליסטען יהודה חסיד און חיים מלאך. אָבער אויך פון זיי האָט זיך גאָר ניט אויסגעלאָזען. נאָר אַן איינדרוק האָבען זיי געלאָזען איבעראַל, וואו זיי זיינען געוועזן; און וויא ענטטוישט דאָס פאָלק איז ניט געווען, האבען זיך פון דעסטוועגען געפונען מאַסען, וואס האבען ארויסגעקוקט אויף וואונדער.

אונגעפעהר אין יענער צייט איז אין א קליין שטעטעל אין וואָלאכיע געבאָרען געוואָרען דער פאָטער פון דעם „חסידיזמוס״, ר׳ ישראל בעל שם טוב.

* * *

וואו און אין וועלכען יאָהר ער איז געבאָרען געוואָרען, ווייס מען ניט גענוי. ביאָגראַפיען האָט מען דאָרט אין יענע צייטען ניט געשריעבען. כמעט אַלעס וואָס מיר ווייסען וועגען ר׳ ישראל בעל שם טוב, קומט צו אונז פון לעגענדען און מעשיות וואָס זיינע חסידים, זיינע נאכפאָלגער האבען איבערדערצעהלט איינע דיא אַנדערע, ביז וואַנען מען האָט דיזעלבע מעשה׳לאך אָנגעפאַנגען צו פערעפענטליכען אין שריפט. פאר דיא גלויביגע, וואס האבען דערצעהלט דיא שבחים פון דעם „בעש״ט״ (בעל שם טוב) נאָך זיין טויט, איז ניט וויכטיג געווען צו בעשטימען אויף ריכטיג, וואו און ווען זיי האָבען פּאַסירט. אויב דער בעל שם האט עטוואס געזאָגט אָדער בעוויזען א וואונדער איז פאר זיי גענוג צו וויסען, אַז ער האָט דאס און דאָס געזאָגט און דאָס און דאָס געטהאָן. געהן אויסרעכענען אויף ריכטיג ווען דאס איז געשעהן, דאס איז געווען א צו שווערע ארבייט און דיא חסידים האָבען עס געמוזט בעטראַכטען פאר אַ׳ן איבעריגע זאַך.

לעגענדען זיינען דערצעהלט געוואָרען וועגען יעדען גרויסען מאַן, זאָגאַר אין דיא לעצטערע צייטען, ווען מען האָט שוין געפיהרט טאַגע ביכער און געשריבען ריכטיגע ביאָגראַפיעס. בעזאָנדערס זיינען דיא לעבענס־בעשרייבונגען פון אַלע רעליגיאָנס־גרינדער פול מיט לעגענדען.

און דער גרינדער פון׳ם „הסידיזמוס“ איז אין דיזער הינזיכט ניט נאָר ניט געווען קיין אויסנאַהמע, נאָר גראָד פערקעהרט, זיין לעבען איז אזוי איינגעוויקעלט אין א וואָלקען פון בבא מעשיות און פון וואונדערליכע, צויבערהאַפטע ערצעהלונגען, אז ער ווייזט עפּעס אין גאַנצען אויס וויא א פאַבעלהאַפטע פּערזאָן.

איבערהויפּט זיינען דאָ זעהר ווייניג ביאָגראַפישע ידיעות מכח זיינע קינדער־יאָהרען. וויא מען קען אַרויסנעהמען פון דיא פערשיע־דענע שריפטען וואס זיינע אנהייננגער האָבען פערשפּרייט א צייט נאָך זיין טויט, איז ער געווען א קינד פון אָרעמע, פּראָסטע עלטערן. זיין פאָטער ר׳ אליעזר איז געווען א פרומער איד פון׳ם איינפאַכען פאָלק, פון׳ם המון עם. קיין פּרנסה, ווייזט אויס, האָט ער אליין ניט געהאַט. ער האָט געלעבט אויפ׳ן חשבון פון זיין פרוי שרה, דעם בעל שם׳ס מוטער, וועלכע איז געווען א הייבאַמע. ישראל איז געווען א בן יחיד ביי זיינע עלטערן.

וועגען זיין געבורט דערצעהלען דיא חסידים א וואונדערבאַרע מעשה׳לע. אָהן דעם פאַנגט זיך גאָר ניט אָן. דיא פאַנטאַזיע פון דעם בעל שם׳ס אנהייננגער וואָלט ווירקליך געבליבען באַנקראָט, ווען זיא וואָלט ניט אויסגעטראַכט עטוואָס וואונדערבאַרעס וויא אזוי זייער געטליבער רבי איז געקומען אויף דער וועלט.

„איינמאָל — דערצעהלט דיא לעגענדע — זיינען דיא ווילדע טאַטאַרען בעפאַלען דאס שטעטעל, וואו ר׳ אליעזר, דעם בעל שם׳ס פאָטער, האָט געלעבט. וויא זייער שטייגער איז געווען, האָבען זיי אויסגעליידיגט דיא הייזער פון׳ם גאַנצען שטעטעל, גענומען דיא איינ־וואוינער געפאַנגען און זיי דערנאָך פערקויפט פאַר קנעכט און דיענ־סטען. צווישען דיא געפאַנגענע איז אויך געווען דער פאָטער פון דעם גרינדער פון „חסידיזמוס“. דיא מוטער זיינע האָט זיך אויסגעדרעהט פון דיא טאַטאַרישע הענד און איז אַנטלאָפען ערגעץ־וואו.

„דיא טאַטאַרען האָבען אליעזר׳ן אוועקגעפיהרט אין א ווייטער מדינה, וואו קיין אידען זיינען ניט געווען. דאָרט האָבען זיי איהם פערקויפט פאַר א שקלאַף. נאָר ער האָט נושא חן געווען ביי זיין

בעל הבית, וועלכער האט איהם געמאכט פאר דעם פערוואלטער פון זיין הויז.

„און עס פליהען דיא טעג, א טאָג נאָך א טאָג. אליעזר מאכט ביי זיך אָב צו אנטלויפען פון זיין בעל הבית. נאָר פון הימעל גיט מען איהם א וואונק צו בלייבען —

„מען דארף איהם נאָך האָבען דאָ, אין דער מדינה...

„און ווייל ער איז געווען אזוי טהייער ביי זיין הערר, האָט ער איהם א מאָל אוועקגעשיינקט צו דעם שני למלך, דיא רעכטע האנד פון סולטאן.

„איינמאָל האט זיך געמאכט, אז דער שני למלך איז געווען שטארק צוטראָגען. דער סולטאן האָט זיך געפונען אין א שרעקליכער צרה, און ער האָט בעדארפט אן עצה,

„און אליעזר האָט דיא עצה געגעבען. פון הימעל האט מען זיא איהם מגלה געווען...

„וואָס נאָכדעם איז געווען פערשטעהט זיך שוין פון זיך אליין. אלץ האָט ער געקראָגען, אי גדולה, אי כבוד, אי עשירות, און דערצו נאָך א פרוי אויך!

„און דיא פרוי איז א שעהנע געווען, דיא שעהנסטע טאָכטער פון לאנד. נאָר אליעזר האט זיך ניט צוגעריהרט צו איהר...

„אז זיא פלעגט איהם פרעגען פאר וואָס ער בעהאנדעלט איהר אזוי, און אז זיא פלעגט איהם זאָגען, וויא ליעב זיא האָט איהם — פלעגט ער זיך אויסדרעהען יעדעס מאָל מיט אן אנדער תירוץ.

„נאָר איינמאָל האָט זיא איהם שטארק דערקוטשעט, ער זאָל איהר זאָגען וואָס מיט איהם איז, דערצעהלט ער איהר מיט טרעה־רען אין דיא אויגען, אז ער איז א איד...

„האָט זיא איהם אָבגעלאָזען, און גאָלד האָט זיא איהם מיט־געגעבען, און זילבער און אלערליי גוטע זאכען.

„נאָר אויפ׳ן וועג זיינען איהם בעפאלען גזלנים און האָבען אוועקגערויבט זיין גאנצען פערמעגען.

„דאַן האָט זיך אליהו הנביא צו איהם בעוויזען אויפ׳ן וועג און האָט איהם אָנגעזאָגט, אז פאר דיא אלע צרות וואָס ער האָט איבער־

געליטען, וועט איהם גאָט בענשען אויף דער עלטער מיט א זוהן, וואָס וועט אויפעפענען די אויגען פון אידישען פאָלק.

„און אזוי — ענדיגט די לעגענדע — איז געבאָרען געוואָרען ר׳ ישראל בעל שם טוב.“

לאנג, ווייזט אויס, האָט דער אינגעל ניט זוכה געווען צו זיין מיט זיינע עלטערן צוזאמען. זיין פאָטער אליעזר איז געווען זעהר אלט און שוואך. ער איז געשטאָרבען, ווען זיין זוהן ישראל איז אלט געווען עטליכע יאָהר. פאר׳ן טויט,—אזוי דערצעהלט זיך אין די „שבחי בעש״ט“ — האָט ער ישראל׳ן גענומען אויף די הענד און האָט איהם געזאָגט: „וויא דו זעהסט, מיין קינד, איז געקומען מיין צייט זיך אָבצוזעגענען מיט דער וועלט. איך בין זיכער, אז דו וועסט זיין א גרויסער, געטליכער מאן. געדענק זשע, מיין זוהן, אז גאָט ברוך הוא וועט זיין שטענדיג מיט דיר, און דוא דארפסט פאר קיינעם קיין מורא ניט האָבען.“

אָט די לעצטע ווערטער פון זיין שטערבענדען פאָטער זיינען איינגעקריצט געוואָרען אין זיין קינדערש הערצעל; ער האָט זיי, ווייזט אויס, קיינמאָל פון זינען ניט ארויסגעלאָזען.

אָבער דאס איז ניט געווען אלעס. נאָך דעם פאָטער איז די מוטער, הפנים, אויך באלד געשטאָרבען, און ישראל איז געבליבען א פאלשטענדיגער יתום, עלענד און אליין; זיין ערציהונג איז איצט געווע אין די הענט פון פרעמדע מענשען, וועלכע האָבען פון איהם געוואָלט מאכען א לערנער, א בן תורה.

וויא דער שטייגער איז, האָבען איהם זיינע פערזאָרגער אריינ־געגעבען אין א „חדר“. עס זיינען איצט דאָ זעהר ווייניג פלעצער, וואו מען קען נאָך זעהן א פארצייטיגען חדר. דאס איז געווען א מורא׳דיגער פלאץ, א מין גיהנום פאר די קליינע חברה. דער אידי־שער פילאָזאָף שלמה מיימון, וועלכער האָט געלעבט אין יענער צייט, דערצעהלט זיך אָן שוידערליכעס וועגען דעם. „דער חדר—זאָגט ער—דאס איז אן ענגער, שמוציגער צימער, פול מיט רויך. א טהייל פון די קינדער זיצען אויף ביינק און א טהייל אויף דער ערד. דער מלמד, אין א שמוציגע העמד, זיצט ביים טיש מיט א גראָבען

שטעקען אין דער האַנד. דיזער שטעקען דיענט אויף צוויי זאַכען: ער צורייבט דערמיט דעם טאַבּאַק אין דער שיסעל וואָס שטעהט אויף דער ערד, לעבען איהם; און אַז מען דאַרף הויבט זיך דערזעל־בער שטעקען אויף איבער די פּלייצעס און איבער די קעפּ פון די קינדער..."

נאָר אויסער דעם „מלמד" איז דאָ אַ „בעהעלפּער" אין חדר. דאָס איז אַ ווילדע חיה, פאַר וועמען די קינדער ציטערן ווי פאַר פייער. דער בעהעלפּער שלאָגט זיי נאָך מעהר פון דעם רבי'ן. ער עסט אויף דעם גרעסטען טהייל פון די „וואָרמעסען," וואָס אָרעמע מאַמעס גיבען מיט די קינדער אין חדר. מיט איין וואָרט, דער „בעהעלפּער" איז געוועזן דער שד פון די קליינע חברה; זיי האָבען געציטערט פאַר איהם און זיי האָבען איהם אין הארצען געהאַסט ווי דעם טויט.

וואָס פלעגט מען אין די „הדרים" לערנען? דאַווענען, חומש מיט רש"י און מיט די עלטערע קינדער אויך גמרא. אָבער אלצ־דינג פלעגט געלערנט ווערן אָהן אַ בּרעקעל סיסטעמע, אָהן געשמאַק. דער איינגעל האָט ניט געקענט האָבען קיין שום אינטערעסע אין דעם.

און אין אַזאַ מין „חדר" האָט זיך געפונען דער יתום ישראל. ער האָט ניט געקענט איינזיצען דאָרט. זיין קאָפּ איז ניט געלעגען ביים לערנען. בשעת דער מלמד האָט איהם איינגעטייטשט אַ פּסוק פון חומש, האָט ער געטראַכט וועגען עפּעס אַנדערש. איהם האָט זיך געוואָלט זיין אין דרויסען, ווייט, העט ווייט אין וואַלד, וואו עס איז ניטאָ ניט קיין „מלמד", ניט קיין „בעהעלפּער," ניט קיין שמור־ציגער חדר און ניט קיין פערוויינטע, פערטרויערטע פּנים'לאַך פון קליינע קינדער... שוין אַלס קינד האָט זיך אין איהם אַרויסגעצייגט די ליעבע צו דער נאַטור, די פערגעטערונג פון דאָס שעהנע און ערהאַבענע. דעם וואַלד האָט ער געליעבט דאָס לעבען, און מעהר ווי איינמאָל פלעגט ער פערשוואונדען ווערען אויף עטליכע טעג. מען פלעגט איהם אַרומזוכען און ענדליך געפינען אַליין אין וואַלד, פערטראַכט, פערחלום'ט. די בוימער און די בערגלאַך האָבען אין זיך געהאַט אַ בעזונדערן צויבער פאַר איהם. עס ווייזט אויס, אַז ער

האָט אויך שטאַרק ליעב געהאַט צו הערען דעם געזאַנג פון פויגעל. זיינע נאַכפאָלגער דערצעהלען, אַז ער איז געווען זעהר מוזיקאַליש. מוזיק איז געווען זיין לעבען. און אַזוי בעהאַוועגט איז ער געווע אין מוזיק, אַז ער האָט געקענט דערקענען פון דעם ניגון וואָס דער „כליזמר" האָט געשפּיעלט, וואָס פאַר אַ סאָרט מענש ער איז, וואָס ער האָט אין זיין לעבען געטהאָן.

אין דעם בעל שם'ס מנין — אַזוי דערצעהלט דיא לעגענדע — איז געווען אַן אָרענדאַר וואָס האָט געהאַט אַ אינגעל מיט זעהר שלעכטע פעהיגקייטען. דאָס איז געווען אַן איינפאַכער „גולם" וואָס האָט זיך ניט געקענט אויסלערנען קיין „אלף בית" אפילו. ימים נוראים אָדער יום טוב, אַז דער פאָטער פלעגט געהן אין שטאָדט דאַווענען, פלעגט ער דעם אינגעל לאָזען אין דערהיים. אַזוי האָט ער זיך געפיהרט ביז זיין זוהן איז געוואָרען „בר מצוה." איינמאָל, ערב יום כפור, האָט דער אָרענדאַר מורא געהאַט צו לאָזען זיין אינגעל אין דערהיים; ער קען נאָך מחלל זיין דעם הייליגען טאָג; ער ווייס דאָך ניט, אַז מען דאַרף פאַסטען...

דער אינגעל האָט געהאַט אַ פייפעלע. בשעת ער פלעגט ליגען אויף'ן פעלד, מיט דיא שאָף און דיא רינדער, פלעגט ער דערויף אויס־פייפען פערשיעדענע, שעהנע ניגונים. דיזע פייפעלע האָט ער מיטגע־נומען מיט זיך אין שוהל אַריין. דער פאָטער האָט דערפון ניט גע־וואוסט.

דעם גאַנצען טאָג איז דער אינגעל געזעסען אין קלויז און געקוקט מיט אָן אָפענעם מויל אויף דיא אידען וואָס האָבען געדאַווענט. אַ געפיהל פון קנאה האָט דורכגעדרונגען זיין האַרץ. אַלע דאַווענען, אַלע שרייען, אַלע וויינען און ער שווייגט, ער טהוט גאָר ניט. אַ פּאָר מאָל האָט ער זיך גענומען צום פייפעל און געוואָלט ווייזען וואָס ער קען... נאָר דער אָרענדאַר האָט עס דערזעהן און האָט איהם ניט געלאָזען. ער בעט זיך ביים פאָטער ער זאָל איהם לאָזען כאָטש איין פייף טהאָן—אונמעגליך! דער אינגעל האָט געהאַלטען דאָס פייפעלע אונ־טערן קאַפּטען, און כדי צו זיין זיכער, אַז ער זאָל ניט פייפען, האָט עס דער פאָטער צוגעהאַלטען ביי איין ברעג...

דער עולם האָט שוין אָבגעדאַווענט מוסף, מנחה; מען האַלט שוין ביי „נעילה". דער אינגעל בעט זיך ביים פאָטער, ער זאָל איהם לאָזען א פייף טהאָן, אָבער דער ארענדאַר ענטפערט מיט א בייזער, אז ער זאָל זיצען שטיל.

מיט אמאָל האט ביים אינגעל געפּלאַצט דיא געדולד...

ער האָט ארויסגעריסען דאס פייפעלע פון דעם פאָטער'ס האנד, און אין קלויז האט זיך דערהערט א מורא'דיגער פייף...

דיא חסידים זיינען פערציטערט געוואָרען און האבען זיך אומגעקוקט אין אַלע זייטען.

און דער „בעל שם" האָט מפסיק געווען אין מיטען דאַווגען און האט געזאָגט:

— אָט דער אינגעל האט מיט זיין פייף ארויפגעשיקט אלע אונזערע תּפילות צום הימעל... דער וואס קען דאַוונען, רעדט צו גאָט דורך דיא תּפלות... אָבער דער אינגעל קען נאָר פייפען, ניט מעהר, און דאָס איז ביי גאָט אָנגענומען וויא אונזערע תפלות...

פון דעם פייף — אזוי האבען זיינע נאכפאָלגער געדרונגען — האט ער דערקענט וואס פאר א אינגעל דעם ארענדאַר'ס זוהן איז געווען; ער האט אין איהם ענטדעקט א פערבאָרגענעם צדיק.

אָבער ישראל'ס אויפפיהרונג, זיין אַנטלויפען איינמאָל נאָך'ן אַנדערן פון חדר אין וואַלד אריין, האָט איהם פערמאאוס'ט אין דיא אויגען פון זיינע פערזאָרגער און זיי האבען זיך אָבגעטרייסעלט פון איהם. דער אינגעל האָט אַלזאָ גאַנץ פריה געמוזט אָנהויבען זאָרגען פאר זיך אַליין.

אין א קורצע צייט ארום געפינען מיר איהם ווידער אין „חדר"; אָבער ניט אלס „תּלמיד," נאָר אלס „בּעהעלפער".

און אלס בעהעלפער איז ער געווען אַן אויסנאַהמע פון זיינע חברים. ער האָט באלד געוואונען דיא הערצלאך פון דיא קליינע קינדער. זיי האבען איהם זעהר ליעב געהאט. ער פלעגט זיי ניט נאָר פיהרען אין חדר און צוריק, נאָר ער פלעגט אויך מוזען געהן מיט זיי אין שול אריין און זאָגען מיט זיי „אמן" און „קדושה". דיזע ארבייט

פלעגט ער טהאָן מיט דעם גרעסטען פערגניגען. ער איז געווען צופריע־דען מיט זיין בעהעלפערשען לעבען.

נאָר לאנג האט ער זיך דערביי ניט געהאלטען.

מען קען ניט וויסען אויף ריכטיג פאר וואס. נאָר אין א צייט ארום האָט ער געביטען זיין בעשעפטיגונג און איז געוואָרען דער שמש פון דער שוהל. מעגליך, אז דאָס איז געווען דערפאר, ווייל אלס שמש האט ער געקענט זיין אונאבהייננגיגער, מעהר פאר זיך. דער דאמאלס־דיגער שמש איז געווען א מין שומר וואס פלעגט היטען דיא שוהל, און דער יונגער ישראל האט געטהאָן זיין ארבייט וויא עס דארף צו זיין. זיינע בעלי בתים, דיא גבירים פון שוהל, זיינען געווען צופרידען מיט איהם, נאָר זיי האָבען איהם בעטראכט פאר א שטיקעל משוגע'נעם, מחמת ער פלעגט אויף זיין דיא גאנצע נאכט, און בייטאָג, בשעת דער עולם האָט זיך ארומגעדרעהט און שוהל, איז ער געשלאָפען.

דיא גאנצע נאכט, ביז טאָג, פלעגט ער זיצען אין שוהל און לערנען.

צווייטער קאפיטעל

זיין ענטוויקלונג און זיינע למודים.

וואס ער האט געלערנט. — ר׳ אדם און דיא געהיימע כתבים. — זיין חבר ר׳ אדם׳ס זוהן און זיין סוף. — דער בעש״ט ווערט א מלמד. — זיין שידוך מיט דעם בראָדער רב׳ס שוועסטער און זיינע צרות.

וואס האט ער געלערנט? פון וועלכע ספרים האט דער שפע־טערדיגער גרינדער פון׳ם חסידיזמוס געשעפּט זיינע קענטניסע? וואס פלעגט ער לערנען אין דיא נעכט וואס ער איז אויף געוועזן אין שוהל?

א גענויען ענטפער דערויף קען קיינער פון זיינע ביאָגראַפען ניט געבען. נאָר פון דיא בעקאנטע פאקטען וועגען זיינע קינדערשע יאָהרען, פון דעם וואס דערצעהלט זיך וועגען זיין פאנטאסטישע נא־טור און זיין ליעבע צום וואלד, קען מען פערשטעהן, אז ער האט זיך ניט געבלענדעט דיא אויגען און ניט געבראָכען דעם מוח איבער דער גמרא און איבער דיא „פוסקים“. דיזע ספרים זיינען, אָהן צוויי־פעל, געווען פאר איהם צו טרוקען. עס איז גיכער צו גלויבען, אז ער האט זיך שוין אין דער יוגענד אָבגעגעבען מיט קבלה־ספרים, מיט׳ן „זוהר“, דיא ביבעל פון דיא קבלה־לייט, און אַנדערע ווערקע פון אלטע און נייע קאבאליסטען וואס האָבען אין יענער צייט געהאט אן אָב־גאנג אין פוילען.

אז דער „זוהר״ איז שפּעטער ניט ארויס פון זיינע הענד, פערגעסען זיינע פערעהרער ניט צו דערצעהלען אויף יעדען שריט און טריט. דיזער ספר, פול מיט ווינקען און סודות, מיט לעגענדען און טיעפזיניגע געדאנקען, געשריבען אין א צויבערהאפטען סטיל, האָט געמוזט מאכען א טיעפען רושם אויף דער צארטער, פיהלענדער זעעלע פון דעם יונגען אינגעל. און מען דערצעהלט, אז ווער עס איז שפּע־טער געקומען צו איהם, האָט איהם געפונען ביים „זוהר״. דאָס איז געוועזן זיין טרייעסטער חבר אין לעבען. „אין דיזען ספר״, פלעגט ער אליין זאָגען, „האָט גאָט ברוך הוא בעהאַלטען פאַר דיא צדיקים דאָס ליכט וואָס ער האָט בעשאפען אין דיא ששת ימי בראשית.״

אויסער דיא קבלה־ספרים, דערצעהלט מען, האָט ער אויך ליעב געהאט דעם „עין יעקב״, יענעם טהייל פון תלמוד, וועלכע גיט זיך ניט אָב מיט טרוקענע דינים און מיט פּלפּולים; דעם טהייל פון דיא אגדתות, דיא לעגענדען פון דער גמרא. ער פלעגט ליעב האָבען, אימיצער זאָל זיצען לעבען איהם און איהם פאָרלעזען שטיקער פו „עין יעקב״.

נאָר אחוץ דיא ספרים איז אויך דאָ א לעגענדע וועגען געהיימע כתבים, מאנוסקריפּטען, וואס דער יונגער ישראל האָט „על פּי נס״ געקראָגען אין יענער צייט, ווען ער איז געוועזן שמש פון שוהל.

אין א געוויסער מדינה — דערצעהלט דיא לעגענדע — האָט אין יענער צייט געלעבט א הייליגער מאַן, א מקובל מיט׳ן נאָמען ר׳ אדם. דיזער מאַן האָט אַמאָל אין אַ מערה געפונען א פּאַק מיט הייליגע כתבים, דורך וועלכע ער פלעגט בעוויזען וואונדער. פיעלע נסים האָט ר׳ אדם געצייגט. ער איז געוועזן א גרויסער אביון. איינמאָל האָט זיך א גרויסען קעניג פערגלוסט אראָבצוקומען צו איהם צו גאַסט מיט א גאנצע מחנה פון גענעראַלען און אָפעצירען און סאָלדאטען. און דער הייליגער מאַן האָט דורך דיא הייליגע מאנוסקריפּטען פאַר איהם אויפגעשטעלט א פּראכטפּאַלען פּאַלאַץ אין איין מינוט; און א סעודה האָט ער פאַר זיי געמאכט כיד המלך, מיט געבראָטענע קאטשקעס און מיט וויין און מיט אַלערליי זיסע און געשמאַקע מאכלים — אלץ דורך דיא הייליגע כתבים...

פאַר׳ן טויט האָט מען איהם פון הימעל מגלה געווען, אז דיא כתבים געהערן צו ר׳ ישראל דעם זוהן פון אליעזר, וועלכער געפינט זיך אין דער שטאָדט אָקופּ. ר׳ אדם האָט געהאַט אָן איין איינציגען זוהן, האָט ער איהם אָנגעזאָגט, אז נאָך זיין טויט זאָל ער פאָהרען נאָך אָקופּ און איבערגעבען דיא שריפטען צו דעם, וועמען זיי געהערן.

דער זוהן האָט געפאָלגט און איז אוועקגעפאָהרען קיין אָקופּ. דאָרט איז ער אריינגעפאָהרען צום „פרנס חודש" און האָט איהם דערצעהלט, אַז זיין פאָטער האָט איהם פאַר׳ן טויט אָנגעזאָגט חתונה צו האָבען אין דער שטאָדט.

האָט מען איהם גלייך געקראָגען א כלה. מען האָט איהם חתונה געמאַכט מיט א גביר׳ס א טאָכטער.

נאָך דער חתונה האָט ער גענומען זוכען דעם, וואָס ער דאַרף, נאָר ער האָט ניט געקענט געפינען קיינעם, אויסער דעם 14 יעהריגען אינגעל ישראל, דער זוהן פון אליעזר, וועלכער האָט געדיענט אַלס שמש פון שוהל. דער יונגער בעל הבית׳ל האָט אלזאָ גענומען נאָכ־שפירען דעם אינגעל. ער האָט איהם א פאָר מאָל אונטערגעוואָרפען א פאָר כתבים און האָט געזעהן, וויא דער אינגעל האָט זיי מיט ציטערנדע הענט א כאפּ געטהאָן, זיי דורכגעקוקט און זיי בעהאַלטען אין קעשענע. ער איז אלזאָ געווען איבערצייגט, אז דאס איז דער, וועמען ער זוכט...

דער סוף איז געווען אז דיא צוויי יונגע לייט האָבען זיך בעקענט איינע מיט דיא אַנדערע. דער בעל הבית׳ל האָט דעם אינגעל איבערגעגעבען דיא איבעריגע מאַנוסקריפּטען און האָט איהם געבעטען, ער זאָל זיין זיין חבר און לערנען מיט איהם צוזאַמען. ישראל האָט איינגעווילליגט דערויף, נאָר מיט א בעדינגונג קיינער זאָל דערפון ניט וויסען; פאַר׳ן עולם איז ער געווען דעם בעל הבית׳ל׳ס משרת.

דער יונגער מאַן האָט געהאַט א רייכען שווער, האָט ער ביי איהם גע׳פּועל׳ט, ער זאָל איהם אויסבויען א שטיבעל ערגעץ וואו, הינטער דער שטאָדט. דאָרט איז־ער מיט ישראל׳ן געזעסען און געלערנט. זיי האָבען אויך דאָרט געמאַכט פּראָבעס מיט דיא הייליגע כתבים; זיי האָבען פּרובירט בעוויזען וואונדער, וויא דער הייליגער

מאן ר׳ אדם האָט געטהאָן. נאָר דיא פּראָבעס זיינען ניט געלונגען. איינמאָל האָבען זיי דורך דעם אָנגעמאַכט א גרויסע שרפה, א צוויי־טען מאָל האָט זיך דאָס געענדיגט מיט נאָך א גרעסערן אונגליק: דער בעל הבית׳ל איז דער׳הרג׳עט געוואָרען, און ישראל איז געבליבען אליין, אָהן א חבר...

עס דערצעהלט זיך אויך אז בשעת ישראל איז געווען שמש פון שוהל, האָט מען איהם חתונה געמאַכט, נאָר זיין ווייב האָט גע־מוזט שטאַרבען אין איין צייט מיט זיין חבר. דער יונגער מאַן איז אַלזאָ געבליבען אליין, אָהן אירגענד וועלכע שטיצע. און ער האָט זיך ווידער געמוזט אַוועקלאָזען „איבער דער וועלט" זוכען פּרנסה.

און ווידער אַמאָל געפינען מיר איהם ביי זיין אַמאָליגער בעשעפ־טיגונג אלס „בעהעלפער" אין פערשיעדענע „חדרים", ארומפאָהרענ־דיג פון איין שטעטעל אין דער אַנדערער. קיין גליקען, פערשטעהט זיך, האָט ער דערפון ניט געמאַכט; ער האָט קוים געהאַט א שטיקעל ברויט. ער פלעגט געהן אָבגעריסען, אָבגעשליסען, וויא א בעטלער: אפילו אויף א שבת׳דיגע קאַפּאָטע האָט איהם זיין פּרנסה ניט גע־סטייעט.

און אַזוי וויא פריהער איז איהם דיא „בעהעלפעריי" גיך נמאס געוואָרען. זיין ליעבע צו איינזאַמקייט, זיין חשק צו וועלדער און פעלדער, צו דער נאַטור, האָבען איהם געטריבען אַוועקצואוואַרפען דיא בע־העלפער־שטעלע און צו ווערן א מלמד ביי אַן אַרענדאַר.

דער אַרענדאַר אָדער „ישוביניק", וויא מען האָט איהם גערופען און מען רופט איהם נאָך יעצט ביי אידען, איז געווען א מערקוויר־דיגער טיפּ. מאָדנע זאַכען דערצעהלט מען זיך אָן פון ישוביניקעס. זייער לעבען איז געווען קלעגליך און טרויעריג. „אָרימקייט און אונ־וויסענהייט האָבען געהערשט אין הויז פון יעדען אַרענדאַר," דערצעהלט דער פילאָזאָף שלמה מיימון אין זיין אייגענע לעבענס־בעשרייבונג. „דער בעל הבית איז געווען גראָב און שמוציג, א פאָלשטענדיגער „עם הארץ" וואָס האָט ניט נאָר ניט געקענט קיין איין לשון קדש׳דיגען וואָרט, נאָר אפילו זשאַרגאָן האָט ער ניט געקענט ריידען. זיין שפּראַכע איז געווען א פערדאָרבענעס, צובראָכענעס רוסיש. וועגען

זיין פרוי און קינדער איז שוין גאָר ניטאָ וואָס צו ריידען; זיי זיינען געשטאַנען נאָך נידעריגער פון איהם. זיין הויז איז געוועזן אַ פּויערישע כאַטקע וואָס האָט געהאַלטען ביים איינפאַלען, שוואַרץ פון רויך. קיין קוימען איז ניט געוועזן אין שטוב, און דער רויך פלעגט אַרויסגעהן דורך אַ גרויסען לאָך וואָס איז געוועזן אין דאַך. אַזוי גיך וויא דער אויווען פלעגט זיך אויסהייצען, פלעגט מען פערשטאָפּען דיא לאָך, כדי דיא וואַרימקייט זאָל ניט אַרויס פון שטוב. דיא גאַנצע וואוינונג איז בעשטאַנען פון איין צימער וואָס האָט נעדיענט פאַר אַלצדינג: אַ שלאָף־צימער, אַ שיינק, אַן עסס־שטוב, און אַ „חדר" פאַר דיא קינדער צום לערנען. אין דיעזען צימער איז שטענדיג געוועזן היים צום דערשטיקט ווערן, און מען פלעגט זיך דאָרט באָדען אין שמוץ. אַלעס איז געוועזן אויסגעמישט, דיא ריינע וואַסער און דיא פּאַמוניעצע, דיא שמוציגע קליידער אוז דיא אויסגעוואַשענע. דאָרט וואו מען פלעגט באַקען און קאָכען, האָט מען אויך געמוזט מעלקען דיא קוה... און אַלע, אַלע אין איין און דעמזעלבען צימער: דיא שכור׳ע פּויערים, דער אַרענדאַר, זיין פרוי און קינדער און — דער מלמד..."

צו אַזאַ לעבען האָט זיך דער בעל שם טוב בשום אופן ניט געקענט צוגעוואוינען. איינע פון זיינע בעדינגונגען, בשעת ער האָט אָנגענומען דיא שטעלע ביים אַרענדאַר, איז געוועזן, מען זאָל איהם אויפשטעלען אַ בעזונדער שטיבעל הינטער׳ן דאָרף. דאָרט פלעגט ער לערנען מיט דעם אַרענדאַר׳ס קינדער און אויך פערברייננען זיין גאַנצע צייט. נאָר עסען פלעגט ער געהן צום „ישוב׳ניק" אין הויז.

מיט דער צייט האָט ער שטאַרק נושא חן געוועזן ביי דיא אַרומיגע אַרענדאַרען און ביי דיא „פּריצים", מחמת ער האָט געקענט פּויליש, און ער פלעגט זעהר אָפט דיענען אַלס דאָלמעטשער צווישען דיא אַרענדאַרען און זייערע פּריצים.

אין עטליכע יאָהר אַרום געפינען מיר איהם אין דער שטעטעל טלאָסט, ניט ווייט פון בראָד. ער איז שוין זעלבסטשטענדיג און האַלט אַ „חדר" פאַר זיך. זיינע פעהיגקייטען און זיינע קענטניסע אין לעבען האָבען איהם געמאַכט אַ גוטען נאָמען ניט נאָר אין יענער שטעטעל אַליין, נאָר אויך אין אַלע אַרומיגע פּלעצער. ער איז געוואָרען בעליעבט

ביי אַלעמען. מען פלעגט אָפט קומען צו איהם האָבען א דין תּורה. אַז עס האָט זיך געמאַכט א „בוררות", א מין שיעדס־געריכט. האָט מען איהם גענומען פאַר א „שליש". מען האָט געהאַט צו איהם פולען צוטרויען.

צווישען דיא גרויסע לייט, מיט וועמען ער איז דאַן געקומען אין בעריהרונג, איז אויך געווען א געוויסער איד מיט'ן נאָמען ר' אפרים פון דער שטאָד קאָטעוו. ער איז געווען דער פאָטער פון דעם בעריהמ־טען רב, ר' אברהם גרשון קאָטעווער, וועלכער האָט געוואוינט אין בראָד. ר' אפרים האָט געהאַט א שטיקעל סכסוך מיט זיינעם א בעקאַנטען און האָט זיך געקליבען צו פאָהרען קיין בראָד האָבען דאָרט א דין תּורה. אָבער אזוי וויא זיין בעל דין האָט איהם שטאַרק אָבגע־לויבט דעם מלמד ישראל פון זיין שטעטעל, האָט זיך ר' אפרים מישב געווען און איז צונעפאָהרען קיין טלאָסט, אום פאָרצולייגען דאָרט זיינע טענות. דעם בעל שם'ס פסק האָט אזוי אויסגענומען ביי ר' אפר'ם'ן, אַז ער האָט געזוכט זיך מיט איהם בעסער צו בעקענען; און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז דער מלמד איז אַן אַלמן, האָט ער איהם אָנ־געבאָטען זיין טאָכטער, א גרושה, פאַר א ווייב. ישראל האָט מסכים געווען דערצו, נאָר מיט א בעדינגונג, אַז דיא חתונה זאָל ניט אָב־געלעגט ווערן אויף א בעשטימטע צייט און אַז קיינער זאָל ניט וויסען דערפון ביז דאַן.

אויף'ן וועג, צוריק פאָהרענדיג אַהיים, איז ר' אפרים געשטאָרבען.

צווישען דיא פאַפּירען וואָס דער פערשטאָרבענער האָט איבער־געלאָזען, האָט זיין זוהן, ר' אברהם גרשון, געפונען דיא „תּנאים", דורך וועלכע זיין שוועסטער איז געוואָרען א כּלה פאַר א געוויסען אלמן מיט'ן נאָמען ישראל דער זון פון אליעזר. ער איז ערשטוינט געוואָ־רען און האָט ניט געקענט פערשטעהן וויא אזוי זיין פאָטער האָט געקענט פער'קנס'ן זיין טאָכטער אָהן איהר וויסען. ר' אברהם גרשון'ס שוועסטער האָט עס אויך ניט געקענט בעגרייפען. זיא האָט געצויגען מיט דיא פּלייצעס און האָט גע'שוויגען. עס איז געבליבען צו שווייגען דערווייל און אָבצוואַרטען, אום צו זעהן וואָס דאָ וועט ווערן.

אז דער „זמן״ פון דיא מלמדות איז אריבער, האָט ישראל פער־לאָזען טלאָסט און איז אוועק קיין בראָד צו ר׳ אברהם גרשון׳ען אין הויז. אָנגעטהאָן אין פראָסטע, פויערשע קליידער האָט ער זיך אוועק־געשטעלט ביים טהיר. דער רב האָט געמיינט, אז דאָס איז עפּעס אַן אָרעמאַן און האָט איהם געוואָלט געבען א נדבה. אָבער וויא ערשטוינט איז ער געוואָרען, אז אָנשטאָט צוצונעהמען דיא נדבה, האָט איהם דער אָבגעריסענער „שלעפּער״ דערלאַנגט דיא „תּנאים״ און האָט איהם ערקלערט, אז ער איז געקומען חתונה האָבען.

ר׳ אברהם גרשון איז געבליבען א צוטומעלטער. אין זיין לע־בענס־טאָג וואָלט ער זיך ניט געגלויבט, אז זיין פאָטער וועט אויס־קלויבען פאַר זיין שוועסטער אזא פּראָסטאַק, אזא „גאָרנישט״ פאַר א מאַן. ער האָט אַלזאָ געשיקט רופען זיין שוועסטער און האָט איהר דערצעהלט דיא גאַנצע געשיכטע. זיא האָט ניט געוואָלט געהן געגען דעם ווילען פון איהר פערשטאָרבענעם פאָטער און עס איז געבליבען צו מאַכען דיא חתונה.

פאַר דער חופה האָט דער חתן זיך דורכגעשמועסט מיט דער כלה. ער האָט איהר אויסגעזאָגט דעם אמת, ווער און וואָס ער איז, נאָר ער האָט איהר בעשוואָרען, זיא זאָל עס קיינעם ניט ענטדעקען, וויל ער וויל זיך נאָך אַזוי פערשטעלען ביז א געוויסע צייט. דיא כלה האָט איינגעוויליגט.

לאָזען אז זיין שוואָגער זאָל בלייבען אזא „עם הארץ״, האָט ר׳ אברהם גרשון בשום אופן ניט געקענט, ער האָט דארום געזוכט איהם אויסצובילדען, מיט איהם צו לערנען. אבער זיין מיה איז געווען ארויסגע־וואָרפען. ישראל האָט זיך געהאַלטען ביי זיין אָבמאַך, זיך ניט אויסצוגעבען מיט זיינע קענטניסע און מיט זיינע פעהיגקייטען פאַר קיינעם. ער האָט עס געהאַלטען פאַר אַן ערנידערונג, פאַר א פּחיתת הכבוד, צו ווערן בעהערט פאַר עטליכע בלאַט גמרא וואָס מען קען. זיין כלל איז געווען, אז מען דאַרף אָבשאַצען דעם מענשען׳ס מעשים זיינע מדות, זיין כאַראַקטער, און ניט זיינע קענטניסע. עס איז קיין ספק ניט, אז ער האָט זיך געקענט אויסגלייכען מיט דיא דאַמאַלסדיגע רבנים אין למדנות אויך, נאָר ער האָט זיך ניט געוואָלט גרויס האַלטען דערמיט.

איהם איז געווען אַלץ איינס וואָס פאַר א מיינונג מען וועט האָבען וועגען זיינע קענטניסע. ער האָט געקוקט מיט גלייכגילטיקקייט אויף דיעזע מיינונגען. דיזע מדה איז ביי איהם געבליבען לאַנג, זאָגאַר דאַן, ווען ער איז אַרויס פאַר דער וועלט, ווען מען האָט שוין געוואוסט ווער ער איז. „עס דאַרף זיין אַלץ איינס פאַר דעם מענשען", זאָגט ער אין זיין צוואה, „צו מען לויבט איהם, צו מען טאַדעלט איהם; צו מען האָט איהם ליעב אָדער פיינט, צו מ'ען האַלט איהם פאַר א גרויסען קענער אָדער פאַר א פשוט'ן „עם הארץ"...

נאָר פאַר ר' אברהם גרשון'ען איז דאָס קיין תירוץ ניט געווען. ער האָט געוואָלט אַז זיין שוואָגער זאָל ווערן א למדן, און ווען ער האָט געזעהן אַז ער קען מיט איהם נאָר ניט מאַכען, האָט ער געשיקט רופען זיין שוועסטער און האָט איהר פאַרגעלייגט: ענטוועדער זיא זאָל זיך גט'ן מיט איהר מאַן, דעם „עם הארץ", אָדער זיי זאָלען זיך אַוועקפאָהרען פון בראָד, וואו זיי ווילען. ער וויל זיי מעהר ניט קענען.

זיא האָט אויסגעקליבען דיא צווייטע בעדינגונג.

ישראל האָט אַלזאָ געמוזט נעהמען זיין פרוי און פערלאָזען בראָד. דער האַרטנעקיגער רב, וועמען דער יחוס און דער שטאָלץ פון זיין למדנות האָט געמאַכט פאַר אַן אכזר, האָט זיך ניט געלאָזט בויגען. ער האָט דיא פאַר פאָלק געקויפט א פערד און וואָגען און האָט זיי אַרויסגעשיקט פון שטאָדט.

דריטער קאַפּיטעל.

זיין „ענטפּלעקונג“ און טהעטיגקייט אַלס „בעל שם“.

זיין לעבען אויף דיא בערג. — צוריק אין בראָד. — ווערט אַ שוחט און שפּעטער אַ בעל־הבית פון אַ קרעטשמע. — זיין „ענטפּלעקונג“ — זיין טהעטיגקייט אלס „בעל שם“ און זיינע וואונדער.

וואו זיינען זיי אהינגעקומען ? אַ צייט לאַנג זיינען זיי ארומגע־פאָהרען פון איין אָרט צום אַנדערן ביז וואַנען זיי האָבען זיך בעזעצט אין אַ דאָרף צווישען דיא שטעדט קאָסעוו און קאָסעוו. עס ווייזט אויס, אַז נאָר זיא, דיא פרוי האָט געוואוינט אין דאָרף. ער פלעגט, וויא געוועהנליך, פערברייננגען דיא צייט אַליין, צווישען דיא הויכע בערג, ארום יענעם דאָרף. זיי האָבען געפיהרט אַן אָרעמען, קלעגליכען לעבען. דיא איינציגע שטיקעל שטיצע זייערע איז געווען דאָס פערד און ווע־געלע וואָס ר׳ אברהם גרשון האָט זיי געקויפט פאַר זייער אָבפאָה־רען פון בראָד. אַ פּאָר מאָל אין דער וואָך, דערצעהלט מען, פלעגט דיא פרוי קומען מיט׳ן פערד און וואָגען צו איהר מאַן אויף דיא בערג. ער פלעגט אָנלאָדען דעם וואָגען מיט ליים און זיא פלעגט עס פיה־רען אין דיא ארומיגע שטעטלעך פערקויפען. דערפון האָבען זיי געלעבט.

אָבער לאַנג האָט עס ניט אָנגעהאלטען. מען קען ניט וויסען וואָס דאָרט איז געשעהן. אפשר איז דאָס פערדיל, דיא איינציגע שטיצע זייערע, אװעקגעפאלען. עס איז זיי געוואָרען זעהר ביטער און

זיי האָבען זיך געמוזט ,אומקעהרען קיין בראָד, צו ר׳ אברהם גרשון׳ען אין הויז.

און דאָ האָט זיך ווידער א מאָל אָנגעפאנגען דער אַלטער קאַמפּף. דער למדן ר׳ אברהם גרשון האָט געזוכט אַלערליי מיטלען צו מאַכען זיין שוואָגער דעם „עם הארץ״, פאר א „לייט״. אָבער אומזיסט! ער האָט צו קיין זאַך ניט געטויגט; א לא יוצלח, און גענוג! ער האָט איהם געמאַכט פאר זיין משרת. איינמאָל האָט ער איהם מיטגענומען מיט זיך אויף דער רייזע. ר׳ אברהם גרשון האָט איינגע־דרעמעלט, און ער, ישראל, איז געווען אזוי פערטיעפט אין זיינע מחשבות, אַז דיא פערד האבען אריינגעשלעפּט דעם וואָגען אין א טיעפען זומפּ און מען האָט ניט געקענט אַרויסקריכען פון דאָרט. דער רב האָט זיך געמוזט אַליין מטריח זיין און צוגעהן אין דאָרף רופען איינינע פויערים אַרויסצושלעפּען דעם וואָגען מיט דיא פערד. ישראל׳ן האָט ער שוין מורא געהאַט צו שיקען, ער זאָל ניט פער־בלאָנדזשעט ווערן...

דעם מאָל האָט ישראל אַליין שוין ניט געקענט בלייבען לאַנג ביים שוואָגער. ער האָט זיך אויסגעלערנט „הלכות שחיטה״ און איז געוואָרען א שוחט. אזוי פלעגט ער אַרומפאָהרען אין דיא אַרומיגע דערפער וואו ער האָט געדיענט אלס שטענדיגער שוחט. שפּעטער האָט זיך איהם געמאַכט אָנצונעהמען א קליינע קרעטשמע. ער האָט זיא אָבגעדונגען ניט ביים „פריץ״ אַליין נאָר ביי א אידישען ארענדאר, וועלכער האָט געהאַט אונטער זיין האנד עטליכע קרעטשמעס און האָט איהם אָבגעלאָזען איינע. קיין גליקען האָט ישראל דערביי ניט געקענט מאַכען. עס האָט איהם זאָגאר ניט געסטייעט צום לעבען, מחמת ער פלעגט מוזען קויפען שנאַפּס און וויין ביים ארענדאר און פלעגט מוזען צאָהלען וויפיעל יענער האָט פערלאַנגט. ער האָט אלזאָ געמוזט זעהר אָפט אַרויספאָהרען איבער דיא דערפער און צומאַכען א ביסעל געלד פון דער שחיטה.

אין דער קרעטשמע האָט ער זיך געפיהרט וויא געוועהנ־ליך. זיין ווייב און זיינע קינדער האָבען געוואוינט דאָרט, און ער פלעגט זיין אונגעשטערט און האָט געקענט זיך פערטיעפען אין זיינע

געדאַנקען ווי פיעל ער האָט געוואָלט. אהיים פלעגט ער נאָר קומען שבת און יום טוב, אָדער דאַן ווען זיין פרוי האָט איהם געשיקט רופען צו בעדיענען דיא אורחים.

און אין דיעזער קרעטשמע, הייסט עס, איז געקומען זיין צייט זיך צו „ענטפּלעקען", ארויסצוצייגען פאַר דער וועלט זיין גרויסקייט און זיין „ליכט". ער איז דאַן געווען אונגעפעהר 36 יאהר אַלט. מען האָט איהם, וויא זיינע נאָכפאָלגער דערצעהלען, פון הימעל גע־הייסען אַראָבוואַרפען פון זיך דיא מאַסקע פון דעם פּראָסטען, איינ־פאַכען מענשען.

וויא אַזוי איז דאָס צוגעגאַנגען? וויא אַזוי האָט דיא וועלט דערזעהן זיין הייליגקייט? דערויף זיינען דאָ עטליכע לעגענדעס, און איינע פון זיי דערצעהלט זיך אויף אַזאַ אופן:

איינמאָל איז צו איהם אין קרעטשמע אריינגעפאָהרען אַן אורח, א רב, זיין שוואָגער ר' אברהם גרשון'ס א תּלמיד. ישראל האָט איהם אַליין בעדיענט. אַרום דיענסטאָג רופט זיך אָב דער אורח צו איהם: „ישראל, זיי אַזוי גוט און גרייט צו דעם פערד און וואָגען, מחמת איך מוז באַלד אָבפאָהרען". בעט איהם דער „בעש"ט" ער זאָל בליי־בען ביי איהם אויף שבת. דער רב קוקט איהם אָן וויא א משוגע'נעם. אָבער דיא השגחה האָט זיך געטהאָן איהרס. וויפיעל דער אורח האָט זיך ניט געאיילט צו פאָהרען, האָט זיך כסדר געמאַכט עפּעס וואָס האָט איהם פערהאַלטען, און ער האָט געמוזט בלייבען ביז איבער שבת אין קרעטשמע.

שבת, ביים טיש, האָט דער אורח דערקענט דעם בעל הבית פון דער אַנדערע. ער האָט דערזעהן זיין גרויסקייט... אָבער דער „בעל שם טוב" האָט אויף איהם גוזר געווען ער זאָל עס ניט דערצעהלען זיין שוואָגער, נאָר ער זאָל אריבער געהן צו דיא פרומע אידען פון שטאָדט און זאָל זיי זאָגען בזה הלשון: „א גרויסער שטערן געפינט זיך אַרום אייך. עס איז א יושר איהר זאָלט איהם אריינגעהמען אין שטאָדט אריין".

פון דאַן אָן האָט ער זיך שוין מעהר ניט בעהאַלטען. דיא וועלט האָט איהם דערקענט...

* * *

פאַר דעם גרויסען עולם האט זיך דער גרינדער פון חסידיזמוס צוערשט בעוויזען אלס "בעל שם". דאס האט איהם געגעבען זיין גרוי־סען נאָמען, דאס האָט איהם געבראַכט אין בעריהרונג מיט טויזענדע און טויזענדע מענשען, אידען און קריסטען, וועלכע האָבען גענומען גלויבען אין זיין גרויסקייט, אין זיין הייליגקייט.

ער איז ניט געווען דער ערשטער און ניט דער איינציגער „בעל שם". אין יענער צייט איז גאַנץ פּאָדאָליען, גאַליציען און בוקאָווינא געווען פול מיט געשיכטען פון דיא וואונדער, וואס דיא „בעלי שמות" האָבען געוויזען. דער גייסטיגער צושטאַנד פון דיא אידען אין יענע מקומות איז געווען וויא צוגעמאָסטען דערצו. דער אידישער המון עם האָט געלעבט אין א מורא׳דיגער פינסטערניס, אונטערדריקט און פערפאָלגט פון דיא בייזע „פּריצים". וואס פאַר א ווערדע האט א איד געהאַט ביים פּריץ אין דיא אויגען? אויך דער קריסטליכער פויער איז דאַן געווען געגנוג אונטערדריקט; נאָר פאַר איהם האט דער פּריץ כאָטש אמאָל געהאַט א שטיקעל אָבשיי; ער האט פּשוט געציטערט פאַר איהם, ער זאָל ניט רעוואָלטירען. פאַר דעם אידישען אַרענדאַר האט ער קיין שום מורא ניט געהאַט. אז ער פלעגט האָבען א כעס אויף א אידען, פלעגט ער איהם אָבשטאַטעווען אויף׳ן וועג, איהם צו׳הרג׳ענען און איבערלאַזען זיין טויטען קערפּער פאַר דיא ווילדע חיות. ווען עס האָט זיך איהם פערגלוסט, האט ער געלאָזט אונטערצינדען דעם אידען׳ס הויז, און אין דער מהומה פלעגט ער דער׳הרג׳ענען דעם אידען קיינער זאָל ניט וויסען ווער דאס האט געטהאָן. דיא „שאלות ותשובות" פון דיא דאַמאַלסדיגע רבנים זיינען פול מיט פראַגען און אַנטוואָרטען וועגען דיא מאַסען עגונות וואס זיינען דאַן געבליבען דורך דעם וואס מען האט ניט געקענט געפינען דיא קערפּערס פון זייערע ערמאָרדעטע מענער.

און פּונקט אזוי קלעגליך וויא דיא עקאָנאָמישע לאַגע איז אויך געווען דער גייסטיגער צושטאַנד פון יענער צייט. ניט נאָר דיא מוחות פון׳ם המון עם זיינען געווען פערפינסטערט, נאָר דיא דאַמאַלסדיגע רבנים, מישטיינס געזאָגט, זיינען אויך ניט געווען בעסער. אין יענער צייט האט זיך געקענט געפינען א רב וואס האָט געפרעגט דעם אַנדערן אזא שאלה: „א פּאַטער וואס האט א נדר געטהאָן ניט צו לערנען

זיין זוהן דיא פוילישע שריפט, צו האט ער עובר געווען אויף זיין שבועה דורך דעם וואס ער האט איהם אויסגעלערנט דעם פוילישען „אלף בית" אויסענווייניג, ניט צייגענדיג איהם דיא בוכשטאַבען, נאָר דער זוהן איז אזא חכם און האט עס דערנאָך אליין אויסגעפונען?"... דיזע און עהנליכע שאלות צייגען אויף וואס פאַר א נידריגע גייסטיגע מדרגה דיא אידען זיינען דאן געשטאַנען אין יענע געגענדען.

וואָס זשע איז דער וואונדער, אז דיא „בעלי שמות" האָבען דאן געפונען אזא אויפנאַהמע? ניט נאָר אין פּאָדאָליע און אין גאַליציען אליין האבען זיי געפונען א פעלד פאר זייער טהעטיגקייט; זיי האבען זיך פערשפּרייט איבער דער לייננ און דער ברייט פון אייראָפּאַ. זייערע „קליענטען" זיינען געווען ניט בלויז אידען, נאָר אויך קריסטען, בעזאָנ־דערס רייכע דאַמען וואס זיינען געקומען צוא דיא „הייליגע מענער" זוכען א רפואה צו זייערע געבראָכענע הערצער, צו זייערע דערשלאָגענע געמיטהען און אָפּטמאָל צו זייערע קערפּערליכע קראַנקהייטען. כמעט אין יענער צייט איז צווישען דיא קריסטען גופא, אין ענגלאַנד און אין נאָרטה אַמעריקאַ, ארויסגעוואַקסען דיא סעקטע פון „תפלה־דאָקטוירים", אזוי וויא דיא זאָ־גענאַנטע קריסט'שיאַן סייענטיסטס" אין אַמעריקאַ, וועלכע האָבען געוואָלט היילען גייסטיגע און קערפּערליכע קראַנקהייטען דורך געבעט.

עס איז גאָר קיין צווייפעל ניט, אז צווישען דיא פערשיעדענע „בעלי שמות" פון יענער צייט האָבען זיך געפונען גענוג שווינדלער, וועלכע האָבען געזוכט צו מאַכען געלד פון זייערע „שוואַרצע קונצען". אויף דעם „בעל שם טוב" קען דאס אבער קיינער ניט זאָגען, אפילו זיינע ביטערסטע געגנער ניט. „צו זיין עהרע", זאָגט גרעטץ, „מוז מען צוגעבען, אז ער האט קיינמאָל ניט מיסברויכט זיינע פעהינקייטען. ער האָט ניט געמאַכט קיין מסחר דערמיט; ער האָט אפילו ניט געזוכט דערפון א לעבען צו מאַכען."

אויף וויא ווייט מען קען ארויסנעהמען פון זיינע אייגענע ווער־טער ביי פיעלע געלעגענהייטען, איז ער געווען איבערצייגט אין זיין כח אלס „בעל שם". עס איז געלעגען אין זיין טהעאָריע, אין זיין תורה. „דיא גאָטהייט געפינט זיך איבעראל, אין אלע ברואים"—דאָס איז געווען זיין

פרינציפ. דאס איבריגע פערשטעהט זיך שוין פון זיך אליין. וויא באלד דיא שכינה איז איבעראל, דאנקענען דיא וואס זיינען מסוגל דערצו ווירקען אויף איהר ווילען, איהר בויגען וואו זיי ווילען, דאס הייסט בעווייזען וואונדער...

האט ער זיך אימער בענוצט מיט דיזער „געטליכער" קראפט זיי־נער, אין וועלכער ער האט אליין געגלויבט? זיינע נאכפאלגער זאגען, אז ניט. נור דאן ווען עס איז קיין אנדער ברירה ניט געווען, האט ער געברויכט איבער־נאטירליכע מיטלען. געוועהנליך האט ער אלס „בעל שם" אנגעווענדעט נאטירליכע מיטלען, באבסקע רפואות און סגולות, וועלכע ער האט זיכער געלערנט אין דער יוגענד, ארומפאהרענדיג אין דיא דערפער און פערברייננגענדיג מאנאטען און יאהרען אין דיא וועלדער און אויף די בערג. קראנקהייטען פלעגט ער מייסטענס היילען מיט קרייטיכער און גראזען. ער פלעגט אויך געבען „קמיעות", אבער דאס נאר זעלטען, ווען ער האט זיך ניט געקענט העלפען. אפטמאל, ווען זיין פאציענט איז געשטארבען, האט ער געהאט א פארטיגען תירוץ: ער האט ניט געקענט העלפען דערצו; ער האט געהערט וויא מען האט אויף'ן הימעל אויסגערופען, אז דער חולה מוז שטארבען; אדער אז ער האט געזעהן וויא דער מלאך המות שטעהט שוין הינטער דעם טויטען און עס איז געווען פערפאלען!...

דאס וואס ווערט אנדערצעהלט פון זיינע וואונדער אלס „בעל שם", קען אנפילען גאנצע ביכער. נאך דיא שילדערונגען פון דיא חסידים האט ער געצייגט זיין כח אין פערשיעדענע פעלע. דיא גע־פעהרליכסטע קראנקהייטען האט ער געהיילט, וואהנזיניגע האט ער קלאר געמאכט. נאר דאס איז ניט אלעס. ער איז אויך געווען א „רואה ואינו נראה". אז ער האט געוואלט, האט ער געקענט שטעהן לעבען אייך, און איהר זאלט איהם ניט זעהן. דערצו האט ער זיך אויסגעצייכענט אלס „נביא". זיינע פערעהרער וויסען פון צעהנדליגע מעשה'לאך וועגען זיין ווייטען בליק אין דער צוקונפט. פיעלע זאכען וואס ער האט נביאות געזאגט, דערצעהלען זיי, זיינען מקוים געווארען.

אין דער גאנצער צייט וואס דער גרינדער פון חסידיזמוס איז געווען טהעטיג אלס „בעל שם" איז ער ארומגעפאהרען איבער'ן לאנד.

מען געפינט איהם אלע ווײלע אין אן אנדער שטאָדט. דיזע טהעטיג־
קייט זיינע האָט אָנגעהאַלטען עטליכע יאָהר און האָט איהם פער־
שאפט א גרויסען נאָמען. ער איז געוואָרען בעריהמט איבעראל. יעדער
איינער האָט געדעדט פון איהם. מען האט זיך ניט געקענט אָבלויבען
גענוג פון זיינע וואונדער וואָס ער האט געציינט. ארום איהם האָבען
זיך ארומגעקליעבען הונדערטער מענישען פון אלע קלאַסען, וואס זיינען
איהם נאָכגעגאנגען דיא טריט און האָבען געשלונגען זיינע רייד. דאן,
ווייזט אויס, איז איהם שוין נמאס געוואָרען דער וואַנדערענדער לעבען,
און ער האט בעשלאָסען זיך צו בעזעצען אין א שטאָדט און פאָרט־
זעצען פון דאָרט זיין טהעטיגקייט ניט נאָר אלס „בעל שם“, אלס
וואונדער־היילער, נאָר אויך אלס פיהרער פון א נייער כת־ה, פון א
נייע ריכטונג איי יודענטהום.

פערטער קאפיטעל.

זיין טהעטיקקייט אַלס „צדיק" און זיין פילאָזאָפיע.

דער בעש"ט אַלס „צדיק" אין מעזביז. — אַן אייגענע הויז.—זיין לוסט צו זיצען אין דערהיים.—דיא נייע תורה.—זיין בעגריעף וועגען גאָט.—געגען דיא קאַבאַליסטען און דיא רבנים.

פון דיא פיעלע שטעדט, וואו דער בעש"ט איז אַרומגעפאָהרען, האָט ער אויסגעקליבען דיא קליינע שטעטעל מעזביז און האָט זיך דאָרט בעזעצט מיט זיין פאמיליע. פאַר וואָס איז דער גורל גראָד געפאַלען אויף מעזביז? מחמת דיא קליינע שטעטעלע האָט געהאט אין זיך פיעלע זאַכען וואָס האָבען איהם צוגעצויגען. זיא האָט ערשטענס געהאט א היסטאָרישען ווערטה: אין איהר פּנקס זיינען פערשריבען פיעלע פּאַסירונגען פון דיא „גזרות ת"ח". אויסער דעם צייכענט זיא זיך אויך אויס מיט איהר געאָגראַפישער לאַגע; זיא ליגט אויף א זעהר שעהנעם פּלאַץ, און דאָס לאַנד ארום איהר איז זעהר בעוואַקסען. דאס איז געווען גענוג צו געווינען דעם בעש"ט'ס הארץ.

און עס האָבען זיך אָנגעהויבען קלייבען אין מעזביז הונדערטער און טויזענדער אידען. אויסער דעם פּראָסטען עולם, דעם המון עם זיינען אויך געווען פיעלע געלעהרנטע יונגע לייט, תּלמידי חכמים וואָס זיינען געקומען הערען תּורה פון דעם גרויסען און בעריהמטען מאַן.

דיא ערש״ע צייט, באלד וויא ער האָט זיך בעזעצט אין מעזביז, האָט דער בעש ט געוואוינט אין א דירה וואס ער האָט געדונגען פון פרעמדע. זיין פרוי אָבער האָט געוואָלט האבען אן אייגענע הויז, און זיא האט שטילערהייט אָבגעשפּאָרט פון איהרע הוצאות, אָנגע־קליבען א „קניפּעל“ און אויסגעפיהרט איהר פּלאן. דיא גאנצע צייט וואָס דאָס הויז האָט זיך געבויט, האט דער בעש״ט גאָר ניט געוואוסט דערפון. איינמאָל, דערצעהלט מען, איז ער דורכגעגאנגען מיט זיינע תלמידים דורך יענער גאס, און מען האט איהם אויסגעזאָגט אז דאס נייע הויז איז זיינס; אז זיין ווייב האט עס אויסגעבויט פאר זיי אויף צו וואוינען, האט ער זיך זעהר געפרייט דערמיט.

ארויספאָהרען פלעגט ער אין יענער צייט זעלטען פון מעזביז. מען דערצעהלט, אז זיין פרוי פלעגט איהם כסדר ציטראָגען דעם חשבון פון איהרע חובות וואס זיא איז שולדיג, פאר מעהל, פאר פלייש און אנדערע נייטיגע שטוב־זאכען, און ער פלעגט אלץ אָבלייגען דיא רייזע, ביז וואנען דער חוב איז געוואָרען זעהר גרויס, אז מען האט שוין מעהר ניט געקענט אָבלייגען. דאן פלעגט ער ערשט פאָהרען.

איבערהויפּט איז איהם געווען אונאנגענעהם ארומצופאָהרען אין דיא לעצטע צוואנציג יאהר פון זיין לעבען, ווען ער האט געוואָלט וויר־קען אויף׳ן פאָלק אלס גייסטיגער פיהרער און לעהרער און ניט אלס „בעל שם“ און „וואונדער־דאָקטאָר“. דיא „בעל־שם׳עריי“ האט איהם זעהר פיעל געשטערט דערצו. דיא רבנים און למדנים פון יענע געגענ־דען האבען איהם שטענדיג אויפגעוואָרפען זיינע וואונדער און זיינע „קונצען“, אין וועלכע זיי האבען ניט געגלויבט. איהם האט זיך גע־וואָלט ווירקען אויף זיי מיט זיין נייע לעהרע, מיט זיין פילאָזאָפיע. און דאס האט ער אם בעסטען געקענט טהאָן, זיצענדיג אין דערהיים אין דער סביבה פון זיינע געלעהרנטע תלמידים.

נאָר אין וואס איז בעשטאנען זיין נייע לעהרע? וואס איז אזוינס געווען זיין „אני מאמין“, וועלכער האט זיך דערנאָך ענטוויקעלט צו דער פילאָזאָפיע פון דעם מאדערנעם חסידיזמוס?

צוערשט קומט זיין בעגריף וועגען גאָט. דאס איז ניט געווען דער אלגעמיינער אידישער בעגריף, אז „השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני

אדם", אז גאָט זיצט אויבען אין הימעל און קוקט אראָב אויף דיא מעשים פון דעם מענשען אונטען אויף דער ערד. נאָך זיין בעגריף נאָך איז דיא גאָטהייט דאָ איבעראַל; ניטאָ קיין ליידיגער פּלאַץ, וואו זיא געפינט זיך ניט. דיא שכינה רוהט אין דער גאַנצער שעפּפונג, אין אַלע וועזענס, אין דער גאַנצער נאַטור.

צו דיזען בעגריף איז ער זיכער געקומען נאָך אין דער יוגענד. זיך ארומטראָגענדיג שטענדיג מיט'ן געדאַנק, אז גאָט איז אימער מיט איהם, אז ער געהט שטענדיג ביי זיין זייט, וויא זיין פאָטער האָט איהם אָנגעזאָגט פאר'ן טויט; זיך געפינענדיג שפּעטער אַזוי נאָהענט צו דער נאַטור, אימער צווישען דיא בערג, אימער אין דיא פעלדער און דיא וועלדער, האט ער גאָר אַנדערש ניט געקענט גלויבען נאָר אַז דער כח פון גאָט בעלעבּט דאס אַלעס וואס ער זעהט. זאָל דיזער כח אָבגע־טהאָן ווערן פון דער נאַטור, זאָל גאָט פערלאָזען דיא בערג, דיא בוי־מער און דיא פעלדער, און אַלעס וועט מוזען אָבשטארבען, ווערן צו גאָרנישט!

דיזען געדאַנק, וועלכער ווערט אין דער געשיכטע פון פילאָזאָפיע בעצייכענט אַלס פּאַנטהעאיזמוס (אַל גאָטטהייט), האט ער אַם בעס־טען ערקלעהרט מיט פאָלגענדען משל:

„א מעכטיגער קעניג האָט אמאָל אויסגעבויט א זעהר גרויסען פּאַ־לאַץ. און אין פּאַלאַץ זיינען געווען הונדערטער חדרים איינע אין דיא אַנדערע, ארומגערינגעלט מיט פיעלע ווענט און מחיצות. נאָר איין טויער איז געווען אָפען; און אנטקעגען דיזען טויער זיינען געווען מאַסען טהירען, דורך וועלכע מען האָט געקענט אריינקוקען און זעהן וואָס טוט זיך אינווייניג אין פּאַלאַץ, דיא גאַנצע שיינקייט, דעם גאַנצען פּראַכט פון פּאַלאַץ. און הינטען, אין דעם לעצטען חדר איז געזעסען דער קעניג, ווייט, ווייט פון דיא צושויער. אז דער פּאַלאַץ איז גע־ווען פארטיג, האָט מען געשיקט רופען אַלע מיניסטאָרען און אַלע גרויסע לייט פון דער מדינה אָנצוקוקען דעם שעהנעם בנין און צו בעגריסען דעם קעניג. נאָר ווען זיי זיינען צוגעקומען צום טויער, האָט ער זיך פערשלאָסען און מיט איהם האָבען זיך אויך צוגעמאכט אַלע טהירען אינעווייניג.

„שטעהען זיי אזוי און וואונדערן זיך וויא געהט מען דאָס אריין אין פּאלאַץ, אז עס זיינען דאָ אזוי פיעל מחיצות, אזוי פיעל וועגט, אזוי פיעל פערשלאָסענע טהירען. מיט אמאָל קומט אָן דעם קעניג׳ס זוהן און זאָגט: איהר קענט דאָך מיין פאָטער, וואָס פאַר א חכם ער איז. ער האָט אייך פּשוט פערבלענדעט דיא אויגען. אָט דאָס אלעס וואָס איהר זעהט, דיא וועגט, דיא מחיצות, דיא פערשלאָסענע טהי־רען זיינען גאָר ניט; זיי זיינען גאָר ניטאָ. דאָס דוכט זיך אייך נאָר אויס אזוי... אָט זיצט ער דאָרט, מיין פאָטער... דער וועג איז ליידיג פאַר אייך, געהט!—

„פונקט אזוי איז מיט אלע וועלטען, און מיט אלעס וואס גע־פינט זיך אין זיי. אונז ווייזט זיך אויס, אז זיי זיינען אָבגעטהיילט פון איהם, כביכול, נאָר אין דער אמת׳ן איז ער און זיי אלץ איין זאך; נאָר ער האט זיך בעהאלטען, פערשטעלט און אַרומ־געצאַמט מיט טויזענדער זאכען, כדי זיך צו פערהוילען פון דיא אויגען פון זיינע ברואים, וועלכע זעהען אין יעדער מין מחיצה צווישע זיי און זייער בורא—".

צוויי גרונד־פּרינציפּען האָט דער גרינדער פון חסידיזמוס געזוכט צו בעקעמפּפען מיט זיין פילאָזאָפיע: דיא נזירות, דיא זעלבסטלאָזיג־קייט פון דיא דאמאלסדיגע רבנים. דיא קבלה־לייט האָבען געפּרעדיגט דיא דערוויטערונג פון „עולם הזה", דיא פייניגונג פון׳ם גוף, פאַסטען תּענית׳ם, זיין טרויעריג און וואָס ווייניגער הנאה האָבען פון דער וועלט. דער „בעל־שם" האָט אדרבה געהייסען הנאה האָבען פון דער וועלט. דיא „חיי העולם הזה", דאס לעבען אויף דער וועלט,—דאס איז א תּכלית, א צוועק אן און פאַר זיך. דער מענש וואס לעבט אין פרייד טהוט דערמיט גאָט׳ס ווילען. דאס איז דיא הויפּט אויפגאַבע פון דעם מענשען, וועלכער איז נור א רינגעלע פון דער גרויסער, אלגע־מיינער קייט פון דער שעפּפונג. עס איז אמת, אז ער איז דער בעס־טער רינג, מחמת ער צייכענט זיך אויס מיט זיין שכל, מיט זיין פער־נונפט; דאַרום דאַרף טאַקי זיין לעבען האָבען א העכערן ציעל. אָבער ער איז ניט דער איינציגער וואס דיענט זיין שעפּפער.

„אלע, אלע דיענען איהם, כביכול‟, זאָגט ער אין זיין צוואה, „נאָך זייער שכל נאָך; אפילו דאָס ווערעמעל אויך‟.

„ווער עס בעהויפּטעט, אז דיא וועלט האָט אין זיך קיין ממשות ניט‟, זאָגט ער וויטער, „האָט א גרויסען טעות. עס איז א גרויסע, א וויכטיגע וועלט פאר דעם וואס וייס וויא זיך מיט איהר צו בענוצען‟.

איבערהויפּט האָט ער זעהר שטאַרק אגיטירט געגען דיא תעניתים.

„אז א מענש פאַסט אפילו פון שבת צו שבת‟, זאָגט ער אין זיין צוואה, „און מיינט, אז ער טהוט דערמיט אויף ווער וויס וואָס, ווערט דער תענית ניט אָנגענומען. דיא נשמה קען נור דאַן ווערן אויסגעלייטערט, ווען דער מענש האָט קיין שום פּניה ניט און טראַכט זיך ביי זיך וואָס פאר א בעטרעף האָט דער מענש און אלע זיינע מעשים אנטקעגען זיין ליעבען נאָמען‟.—

אין דער צייט פון דעם בעש״ט, דערצעהלט מען, איז געוועזן א מאַן וואָס האט זיך געפּייניגט דעם קערפּער דורך תעניתים און אלערליי אַנדערע פּייניגונגען, כדי צו קריגען דעם „רוח הקדש‟, האָט דער בעש״ט וועגען איהם געזאָגט: „אויבען לאַכט מען פון איהם‟...

געגען דיא טרוקענע רעליגיאָן פון דיא אידישע רבנים האָט דער בעש״ט ארויסגעשטעלט א טערמין, וועלכען ער רופט: „עבודה בדבקות‟, דיענען גאָט מיט הארץ, מיט פייער.

דיא רבנים האבען געהאַלטען פון לערנען. דאס איז ביי זיי געשטאַנען זעהר הויך. לערנען גמרא און פּסקים און אָבהיטען פּינקט־ליך אלע מצוות — אויף אזא אופן געהט צו דיא גאָטעס־דיענסט ביי זיי. געפיהל, כונה—דאָס איז ביי זיי א גאָר נישט. ווער זשע קען לערנען? געצעהלטע מענשען, למדנים און רבנים. אויף אזא אופן האט זיך אויסגעבילדעט א „הויכע‟ קלאסע, א רעליגיעזע אריסטאָ־קראַטיע ביי אידען פון איין זייט, און פון דער אנדערער זייט א קלאַסע פון „גראָבע יונגען‟, פון „עם הארצים‟.

געגען דיעזע אָבטהיילונג, געגען דיזען גייסטיגען מאָנאָפּאָל וואָס דיא רבנים האָבען געהאַט, איז דער גרינדער פון׳ם הסידיזמוס ארויס

מיט דער גאַנצער קראַפט פון זיין טהעטיגקייט און האט פראָקלאַמירט דיא „עבודה בדבקות“, גאָטעס־דיענסט פון הארצען, מיט כונה.

„דיא „דבקות“, דיא פערטיעפטקייט איז דאס שטארקע געפיהל, דיא ביינקענעניש פון דער נשמה צו דעם בורא, דיא אומארמונג פון דער גאַנצער נאטור און דיא בעהעפטונג אין זיין ליעבען נאָמען—דאס איז דער עיקר אין דעם גייסטיגען לעבען פון'ם מענשען“.

געגען דיא פינקטליכקייט פון דיא דינים און דיא מצוות, געגען דיא „חומרות“, אויף וועלכע דיא רבנים האָבען געלייגט אזא גרויסע געוויכט האט ער געזאָגט:

„דער מענש דארף ניט צו שטארק מדקדק זיין אין דעם וואס ער טהוט, מחמת דאס איז אויך פון דיא תחבולות פון דעם יצר הרע, איהם איבערצושרעקען, ווארפען אויף איהם א מורא. און אפילו ווען ער טהוט, חס ושלום, אן עבירה, דארף ער זיך ניט שטארק מצער זיין נאָר חרטה האָבען אויף דעם וואס ער האָט געטהאָן און זיך נעדמען ווידער צו דיענען גאָט פון שמחה“.—

דיא „קבלה“ האט געלערנט פיעלע זאכען, וועלכע זיינען פשוט געוועזען אונמעגליך צו ערפילען, מחמת זיי זיינען געווען געגען דעם אירדישען לעבען. דיא מקובלים האָבען געוואָלט, אז דער מענש זאָל זיך וואָס ווייניגער אָבגעבען מיט משא ומתן, מיט מסחר. וויינען איז געוועזען איינע פון זייערע וויכטיגע מיטלען צו לייטערן דיא נשמה. „אז איינער קען ניט בעגרייפען וואס עס איז“—לערנט דיזע תורה— „דארף ער תשובה טהאָן מיט אלע כחות, פערגיסען אויף יעדע זאך ביטערע טרעהרען און שלאָפען כאָטש איין שעה ביינאכט אויף דער ערד מיט א שטיין צוקאָפּ ענס.“

היינט תעניתים אויף יעדען שריט און טריט. קיין פלייש מאָר מען ניט עסען און קיין וויין ניט טרינקען א גאנצע וואָך; ניט ריידען, ניט לאכען -- נאָר וויינען און קלאָגען.

געגען דעם איז דער גרינדער פון חסידיזמוס ארויס מיט אלע כחות. דער צוזאמענקומען זיך פון מענשען, דער ריידען און דער פערברייננגען פרייליך—דאָס איז געוועזען איינער פון זיינע הויפט פרינציפען.

„גאָט ברוך הוא", פלעגט ער שטענדיג זאָגען, „וויל מען זאָל איהם דיענען אויף פערשיעדענע ערליי אופנים: אַמאָל אַזוי און אַמאָל אנדערש. דערפאַר אַז איינער געהט, למשל, און רעדט מיט אַ מענשען, און דאַן קען ער דאָך ניט לערנען; אָדער אַז ער איז אין וועג און ער קען ניט דאַווענען וויא עס דאַרף צו זיין, — זאָל ער עס זיך ניט נעהמען צום הארצען; מחמת גאָט ברוך הוא וויל מען זאָל איהם דיענען אויף אַלע אופנים: אַמאָל אויף דעם אופ'ן און אַ מאָל אויף אַן אַנדערן. דערפאַר האָט ער געמאַכט, אַז ער זאָל איצט זיין אין וועג אָדער ריידען מיט אַ מענשען, כדי ער זאָל איהם קענען דיענען אויף אַזאַ וועג".

„וויינען", פלעגט דער בעש"ט שטענדיג ווידערהאָלען, „איז זעהר שלעכט, ווייל דער מענש דאַרף דיענען גאָט פון שמחה. נאָר אויב טרערען קומען פון פרייד, דאַן איז עס זעהר גוט!"

פינפטער קאפיטעל.

ויינע לעצטע יאהרען.

זיין לוסט צו פאָהרען קיין פאלעסטינא. — דיא רייזע און דער אונגליק אויפ'ן וועג.— דיא „עלילת דם" אין זאסלאוו און זיין „חלום". — ר' בער מעזריטשער.— זיין גייסטיגער יורש. — זיינע אנהייגגער און געגנער.— דיא „פראנקיסטען און זיין אנטהייל אין קאמפף געגען זיי. — זיין קראנקהייט און טויט· — זיינע נאכפאָלגער.

אין דיא לעצטע 10, 15 יאָהר פון זיין לעבען האט זיך אין דעם בעש"ט ערוועקט א גרויסער חשק צו פאָהרען קיין ארץ ישראל. געקומען איז עס דורך דעם וואָס אין יענער צייט האָבען זיך כמעט אלע קאבאליסטישע גדולים אריבערגעקליבען קיין פאלעסטינא. דאס „היילינע לאנד" איז געוועזען דער קוואל, פון וואַנען דיא גאַנצע קדושה איז ארויס. דאס איז געוועזען דער מיטעל-פונקט פון דער קאבאליסטי־שער אויטאָריטעט. און דעם גרינדער פון חסידיזמוס האָט זיך הפנים געוואָלט, אז זיין נייע תורה זאָל זיך אויך פערשפרייטען פון דאָרט. עס וואָלט איהם לייכטער געוועזען אויף דיא עלטערע יאָהרען צו ווירקען פון דעם פלאץ, וואו עס האָבען זיך געפונען אזוי פיעל קדושים, אזוי פיעל גרויסע און היילינע מענשען. אויסער דעם האָט עס איהם גע־מוזט ציהען צו דער ערד, וואָס האָט בעהאלטען אין זיך דיא גרעסטע, דיא היילינסטע מענשען, דיא זיילען פון יודענטהום; צו דיא שטיינער וואָס דערמאָנען אָן דער אמאָליגער אידיישער גדולה.

זיין שוואָגער, ר' אברהם גרשון, וועלכער האט זיך ענדליך איבערגעבעטען מיט איהם, אָבוואָהל ער האָט נאָך ניט געהאלטען פאָלשטענדיג פון זיין שטה, מחמת ער האָט בעלאנגט צו דער אַלטער קבלה־וועלט, איז געווען אין ארץ ישראל. ער האט דאָרט געוואוינט עטליכע יאָהר און איז געקומען צוריק אויף אַ קורצע צייט קיין חוץ־לארץ, חתונה צו מאכען זיינע קינדער. דער בעש"ט האָט איהם ניט אָבגעלאָזען. דער שוואָגער האָט איהם געמוזט דערצעהלען אַלעס, וואָס דאָרט טהוט זיך, וויא אזוי עס לעבט זיך און פיהלט זיך דאָרט; און יענעם'ס מעשה'לאך האבען געוואונען זיין הארץ און האָבען בעצויבערט זיין נשמה. עס האט איהם געצויגען, געריסען אהין, אין דאָס הייליגע לאנד. נאָר דיא אומשטענדען האָבען ניט געלאָזען. ער האט ניט געקענט איבערלאָזען זיין פרוי און קינדער, וויא זיין שוואָגער האָט געטהאָן. יענער איז געווען אַ מקובל פון דער אַלטער שוהלע. זיך פייניגען, זיין אַ נזיר איז געווען זיין פרינציפּ. דער פּרינציפּ פון דעם בעש"ט איז אבער געווען פונקט דער היפּוך דערפון: לעבען אין פריי־דען און געניסען אזוי פיעל פון לעבען, וויפיעל עס איז נור מעגליך, דיענענדיג דערמיט דעם בורא. ער האָט אַלזאָ ניט געקענט כאַפּען און פאָהרען.

האָט זיך אָבער געמאכט, אז זיין פרוי איז געשטאָרבען. זיין איין איינציגער זוהן, וויזט אויס, איז דאן ניט געווען ביי איהם, און ער האָט בעשלאָסען צו פאָהרען מיט זיין טאָכטער און מיט זיין שרייבער קיין ארץ ישראל. מען קען ניט וויסען אויף ריכטיג, וואָס דאָרט איז געשעהן. נאָר אויפ'ן וועג האָט זיי געטראָפען אַ גרויסער אונגליק. מאנכע זאָגען, אז עס איז געווען אַ גרויסער שטורם אויפ'ן שווארצען מעער, און דיא שיעף האָט געהאלטען ביים אונטערגעהן. זיי האבען אַלזאָ פערלאָרען זייער גאנצען פערמעגען און האָבען זיך ענדליך געמוזט אומקעהרען פון קאָנסטאַנטינאָפּעל צוריק נאָך מעזביז.

א שוידערליכע פּאסירונג האָט אין יענער צייט געטראָפען ארום מעזביז, וועלכע האָט, וויזט אויס, שטארק געווירקט אויף דעם גע־דאנקען־גאנג פון דעם בעש"ט.

ניט ווייט פון דער שטאָדט זאסלאוו האט מען געפונען דעם טויטען קערפער פון א קריסט אונטערן שנעע. טויטע אידישע קערפערס פלעגט מען דאן געפינען אין דיא צעהנדליגע; מען פלעגט זיי ערמאָרדען אויף יעדען שריט און טריט און קיינער האט זיך פאר זיי ניט אָנגענומען. נאָר אז מען האט געפונען דעם טויטען קריסט וועלכער האט וואהרשיינליך פערבלאָנדזשעט און איז פערשאָטען געוואָרען פון שנעע, איז געוואָרען א מורא דיגער טומעל. עס איז גלייך געוואָרען דערפון אן עלילת דם. עס האט זיך שוין געפונען א פויער, וואס האט געזעהן וויא א וואָגען מיט אידען זיינען צוגעפאָהרען צו דער אידישער קרעטשמע און האבען דאָרט געמאכט א „שמחה". דאס איז געווען געווען געווען. מן הסתם האבען זיי דאס גע׳הרג׳עט דעם קריסט און אויסגעצאפּט דיא בלוט פון זיין קערפער אויף פסח. אומזיסט האבען דיא דארטיגע אידען זיך פערטהיידיגט און ערקלערט, אז דיא „שמחה" איז געווען דערפאַר, ווייל אין דער קרעטשמע איז געוועזן א ברית. עס האט ניט געהאָלפען, מען האט אַרעסטירט 5 אידען און מען האט זיי געמארטערט און געפייניגט, זיי זאָלען זיך מודה זיין. ענדליך האט מען זיי אלעמען היגגעריכטעט. דיא לעגענדע געהט, אז צוויי אָדער דריי פון זיי האבען זיך פאר׳ן טויט געלאָזט איבעררייידען פון דיא גלחים און האבען זיך געשמד׳ט. זיי האבען געמיינט, אז דערמיט וועלען זיי רעטען זייער לעבען. נאָר אז זיי האבען געזעהן, אז מען פיהרט זיי דאָך צו דער תליה, האבען זיי ביי דער לעצטער מינוט חרטה געהאט און זיינען געשטאָרבען מיט דיא ווערטער: „שמע ישראל" אויף זייערע ליפּען...

דיזע שוידערליכע געשיכטע, הייסט עס, האט געמאכט א געוואלדיגען איינדרוק אויף דעם גרינדער פון חסידיזמוס. צו יענער צייט געהערט זיין בעריהמטער „חלום" וואס ער האט בעשריבען אין א בריעף צו זיין שוואָגער, ווען ער האט געהאט „עלית נשמה", ווען ער איז ארויף אויפ׳ן הימעל און האט זיך דאָרט געזעהן מיט דער גאנצער פמליא און גערעדט מיט זיי וועגען דיא מורא׳דיגע פאסירונגען...

דערווייל האָט זיך דיא צייט גערוקט, און דיא אלטקייט און שוואכקייט האבען דעם גרינדער פון חסידיזמוס דערמאָנט, אז עס איז צייט צו

זארגען פאר נאָך'ן טויט, צו געפינען א מאַן וואס זאָל איבערנעהמען זיין לעהרע און זיא פערשפּרייטען אין אַלע אידישע קרייזען. לאַנג האט ער ניט געדארפט זוכען. ער האט געפונען דעם פאסענדסטען מאַן אין ר' בער מעזעריטשער, וועלכער האט זיך גערופען דער „מגיד פון מעזעריטש".

ר' בער איז געווען זיינער א געגנער. אלס א שטאַרקער אנהייני־גער פון דער קבלה, האט ער פערבראַכט יאהרען אין פאסטען תעניתים און פּייניגען זיין גוף, ביז וואנען ער איז געוואָרען שטארק קראַנק. דעם בעש"ט'ס א מקורב האט איהם צוגערעדט צו פאָהרען צו דעם גרויסען וואונדער־מאַן, וועלכער וועט איהם זיכער אויסהיילען. עס וועט אויך ניט שאדען זיך מיט איהם צו בעקענען. ר' בער האט זיך אין אָנ־פאנג געלאזט בעטען; דערנאָך איז ער אריינגעפאָהרען קיין מעזביז, וואו דער בעש"ט האט איהם געדונגען א דירה און האט איהם גענומען היילען. זיי פלעגען אויך פערברייננגען שטונדען לאנג אין ויכוחים, און ענדליך איז ר' בער געווארען א פאָלשטענדיגער אנהיינגער פון דעם בעש"ט — זיין רעכטע האנד.

ער האט אלזאָ שוין געהאַט א גייסטיגען יורש, א מאַן וואס זאָל פארטזעצען זיין ארבייט נאָך זיין טויט. אנהענגער האבען אויך ניט געפעהלט. ער האט געהאט צעהנדליגע תלמידים, וואס האבען ניט געוואלט אָבטרעטען פון זיין הויז, הונדערטער וואס האבען איהם אויפ־געזוכט ביי יעדע געלעגענהייט און טויזענדער וואס האבען געגארט איהם צו זעהן און צו הערען זיין תורה. אבער צוזאַמען מיט זיינע אנהענגער האבען זיך גענומען אָברופען געגנער אויך. דאס זיינען, אמת, נאָך ניט געווען אַזעלכע שרעקליכע געגנער, וויא זיין סעקטע האט ארויסגערופען שפּעטער. ער איז מיט זיי פארטיג געווארען אויף א קורצען אופן. איינמאָל האט מען איהם גערופען פאַר דעם „ועד פון דיא פיער לענדער". דאס איז געווען א מין קאָמיטע פון פערשיעדענע רבנים, וועלכע האבען געוואָלט וויסען וואס פאַר א מענש דער בעש"ט איז. זיי האָבען געהערט זיין גרויסען נאָמען, זיינע מופתים; א טהייל האבען אויף איהם געזאָגט, אז ער איז אַן „עם הארץ", האבען זיי איהם געוואָלט פערהערן. איינער פון דיא רבנים וועגדעט

זיך צו איהם און פרעגט איהם א „דין". עס איז געווען ראש חדש, האט איהם דער רב געפרעגט: וואס איז דער דין, אויב מען פערגעסט זאָגען „יעלה ויבא"? גאנץ קאלטבליטיג און מיט א זיסען שמייכעל אויף די ליפען ענטפערט דער גרינדער פון חסידיזמוס:

— דיזער דין איז ניט נייטיג ניט פאר אייך און ניט פאר מיר; מחמת איהר, ווען איהר זאָלט אפילו נאָך אמאָל איבערדאַווענען, וועט איהר א צווייטען מאָל פערגעסען, און איך וועל זיכער דעם ערשטען מאָל אויך ניט פערגעסען...

דאָס איז געווען געננוג; מעהר האט מען איהם שוין ניט געפרעגט.

אין די לעצטע עטליכע יאָהרען פאר זיין טויט האט ער גענומען א גרויסען אנטהייל אין דעם קאמפף געגען די „פראנקיסטען", וועלכע האבען אָנגעטהאָן די פוילישע אידען גרויסע צרות און האבען אויף זיי געמאכט איין בלבול נאָך'ן אנדערן. יעקב פראנק איז געווען א פוילישער איד, א נאכפאָלגער פון דעם „פאלשען משיח" שבתי צבי. ער האט געוואָלט אליין שפיעלען די ראָלע פון א „משיח". נאָך א שרעקליכע נידערלאגע אין דער טירקיי, וואו ער האט פערבראכט א היבשע צייט, איז ער אין 1755 געקומען צוריק קיין פוילען. דאָרט האבען זיך ארום איהם ארומגעקליבען א קליינע צאָהל אנהענגער און האבען זיך געמאכט א „קלייזעל". די פרומע אידען האבען עס ניט געקענט דערלאָזען און האבען גענומען פערפאָלגען די „שבתי־צבי־ניקעס". יענע האבען אויך ניט געשוויגען און ענדליך האט זיך ענטוויקעלט צווישען זיי א ביטערער קאמפף. די „פראנקיסטען" האבען זיך צוגעשארט צו די קאטוילישע גלחים, וועלכע האבען זיך אָנגענומען פאר זיי. מען האט גענומען פערפאָלגען די אידישע רעליגיאָן און פערברענען די אידישע ספרים. דער סוף איז געווען, אז די אידען האבען געזיעגט, און פראנק מיט זיינע אנהענגער האבען געמוזט אריבערגעהן צום קריסטענטהום.

דיעזער קאמפף, אין וועלכען דער בעש"ט האט אריינגעלייגט אלע כחות, האט איהם געקאָסט געזונד. ער איז געווען שטארק אויפגערעגט אויף די רבנים פאר זייער שטרענגקייט, דורך וועלכער זיי האבען אריינגעטריבען די „פראנקיסטען" אין די אָרעמס פון קריסטענטהום.

דאס האט איהם ענדליך אזוי צונעדריקט, אז ער האט זיך אנידערגעלייגט אין בעט א קראנקער און איז שוין מעהר ניט אויפגעשטאנען...

זיין טויט, דערצעהלט מען, איז געווען זעהר ריהרענד. וואכען לאנג האבען זיינע טרייע תלמידים ניט אבגעטראטען פון זיין בעט. ער האט ניט געקענט צוזעהן זייער צער. „פאר מיר," פלעגט ער כסדר זאגען, „דאגה איך ניט; מחמת איך וועל ארויסגעהן פון דער טהיר און גלייך אריינגעהן אין אן אנדערער."

עס איז געווען דעם ערשטען טאג שבועות 1760. נאכמיטאג האבען זיך פערזאמעלט אין זיין הויז דיא נכבדים פון דער שטאדט. א קורצע ווילע האט ער פערבראכט מיט זיי, זאגענדיג תורה. מיט א מאל איז ער געבליעבען ליגען אהן כחות... צוויי זייגערס, דערצעהלט דיא לעגענדע, זיינען געווען אין שטוב. און „אזביידע זייגערס וועלען זיך אבשטעלען", האט דער קראנקער געזאגט, „דאן וועל איך מעהר ניט זיין צווישען אייך..."

און כך הוה. דיא זייגערס זיינען געבליעבען שטיל און מיט זיי אויך דאס הארץ פון דעם גוסס...

* * *

וואס מען זאל זיך ניט דיינקען וועגען זיין לעהרע, וועגען דיא כבא מעשיות, דיא לעגענדען וואס וויקלען ארום זיין לעבען און זיין טהעטיגקייט — איין זאך איז זיכער, אז ר' ישראל בעל שם טוב איז געווען א ריינע פערזאן מיט אן עהרליכע, אויפריכטיגע נאטור. דיא ריכטונג, וועלכע ער האט אריינגעבראכט אין יודענטהום, איז אהן צווייפעל געווען א פארטשריט. זיא האט אריינגעבלאזען לעבען אין דיא טרוקענע אידישע ביינער; זיא האט זאפטיג געמאכט דיא פער־טריקענטע, איינגעדארטע אידישע נשמות. יעדעסווארט זיינס הויכט מיט לעבען, מיט פייער, מיט הארץ. יעדענפאלס האט ער געמיינט גוט. וואס איז ער שולדיג, אז א גרויסער טהייל פון זיינע פערטרע־טער האבען דערנאך פערקריפעלט זיינע לעהרען און האבען זיין תורה געמאכט פאר א מיטעל אויסצוליידיגען דיא קעשענעס פון דעם פאלק?

ער האט געהאט דעם שיקזאל פון אלע רעפארמער, פון אלע רעליגיאנס־גרינדער, וועמעס לעהרען ווערן דאס רוב צודרעהט אין

פערטייטשט אזוי, אז זיי וואָלטען זיי פּאָזיטיוו אליין ניט געקענט דערקענען. און מען דערצעהלט, אַז דער גרינדער פון חסידיזמוס האָט עס געזעהן בנבואה נאָך ביי זיין לעבען... עס איז געווען אַ נאָכמיטאג אין פריהלינג. דער בעש"ט איז געגאַנגען שפּאַצירען מיט זיינע תלמידים. אין מיטעי וועג איז אָנגעקומען דיא צייט פון מנחה, האָבען זיי זיך געשטעלט אונטער אַ בוים דאווגען. מיט אמאָל האָט ער אויפגעהויבען דיא אויגען צום בוים און האט זיך פערטראַכט. דיא געבורט פון דער נאַטור האט איהם וואַהרשיינליך ארויפגעפיהרט צו דיינקעז וועגען דיא ענטוויקלונג פון זיין ריכטונג, [illegible]ן זיין פילאָזאָפיע. און ער האט הפּנים געמוזט אריינקוקען ווייט, ווייט אין דער צוקונפט; ווייל זיך אומקוקענדיג צו זיינע תלמידים, האט זיך אַרויסגעריסען אַ טיעפער זיפץ פון זיין האַרצען, און ער האט געזאָגט:

— איך וויס, אַז וויפיעל בלעטער אָט דער בוים האָט, אזוי פיעל „צדיקים" וועלען אויפשטעהן נאָך מיר, מיט זייערע שיטות, מיט זייערע ריכטונגען; און יעדער איינער וועט מיינען, אַז ער געהט אין מיין וועג...

אָרעמער מענש! ער האט געזעהן עטוואס, אָבער זיכער ניט אלעס. ער וואָלט ניט געקענט שטאַרבען אזוי רוהיג, אַזוי צופ[illegible]עדען, ווען ער וואָלט געוואוסט וואס פון דעם חסידיזמוס וועט ווערן אין דער ווירקליכקייט...

אין דיזער ביאָגראַפיע האָב איך זיך בענוצט מיט אברהם כהנא, „ר' ישראל בעל שם טוב"; פּראָפ. גרעטץ, „געשיכטע דער יודען"; „מעשה צדיקים"; „דברי צדיקים"; „סדר הדורות החדש"; „שבחי בעש"ט" און אנדערע קוועלען.

א. פּ.